

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА

СЕЛЕВКО ЮЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК 347.156 (37) – «05 – 01»

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ТА МАЙНОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК
У РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (V – I ст. до н.е.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Мартем'янов Олексій Павлович,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Петрова Елеонора Борисівна
Таврійський національний університет
імені В.І. Вернадського,
професор кафедри історії стародавнього світу та
середніх віків

кандидат історичних наук,
Нефедов Костянтин Юрійович,
Національний аерокосмічний університет імені
М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
доцент кафедри документознавства

Захист відбудеться «28» жовтня 2011 р. о 15-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, площа Свободи, 4, аудиторія V-58.

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61077, м. Харків, площа Свободи, 4).

Автореферат розісланий «27» вересня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д.В. Журавльов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Характерною рисою розвитку історичної науки в останній час є підвищення інтересу вчених до дослідження повсякденного життя людей різних історичних епох, зокрема і Стародавнього Риму. Повсякденність впливає на різні сфери соціального життя, постає реальним контекстом економіки, політики, релігії. Значимість повсякденності важко переоцінити, оскільки вона сприяє індивідуальній адаптації людини до матеріального й духовного устрою життя, формує ціннісні орієнтації. Уведення до наукового обігу цієї інформації дозволяє під іншим кутом зору подивитися на події політичного та соціально-економічного життя Стародавнього Риму. Аналіз повсякденного життя римського суспільства не буде повним без дослідження становища жінок, які певно склали близько половини цього суспільства. Через традиційний погляд на місце та роль жінки, який склався в глибоку давнину, припускалося, що вона повинна опікуватися винятково сім'єю та домашнім господарством і не втручатися в події суспільно-політичного життя. Дослідження наявних у римському суспільстві уявлень про типові моделі поведінки чоловіків та жінок, а також про соціальні ролі, які жінки виконували в реальному житті, дозволяє внести додаткові риси в характеристику релігійного й економічного життя римського суспільства, повному оцінити деякі події політичної історії та уявити роль римлянок у них. Найбільший інтерес має вивчення становища римських громадянок, які, на відміну від інших соціальних груп жінок – рабинь та вільновідпущениць, – мали статус вільних і володіли сукупністю юридично закріплених особистих та економічних прав, що відкривало перед ними ширші можливості участі в усіх сферах життя Стародавнього Риму. На стан повноправних громадянок суттєвий вплив чинили наступні елементи: сімейний статус, станова належність, рівень матеріальних статків. Особливості становища римлянки дозволяють припустити, що римське суспільство було диференційоване не тільки за станово-класовою, але й статеві-віковою ознакою, що може сприяти перегляду моделі функціонування римського суспільства. Крім того, не існує єдиного погляду на багато питань сімейного й суспільного становища римлянки, а деякі аспекти теми продовжують залишатися не до кінця дослідженими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах комплексної наукової теми «Історія і археологія Причорномор'я і Середземномор'я в античну та середньовічну епохи» № 79010965.

Об'єктом дослідження є вільнонароджені жінки – громадянки Римської Республіки.

Предмет дослідження – права та обов'язки громадянок Риму, їхнє становище в сім'ї та суспільстві, яке оцінюється не тільки з погляду римського законодавства, але й з позицій міжособистісних стосунків стародавніх римлян.

Мета дисертації полягає в характеристиці становища жінки – громадянки Стародавнього Риму в сім'ї та суспільстві в епоху Республіки не тільки згідно з

задекларованими нормами римського права, але й ураховуючи буденні уявлення, які відображали міжособистісні стосунки римлян. Тільки комплексний розгляд цих двох взаємодоповнюючих аспектів дозволить отримати достатньо повне уявлення про становище повноправної римлянки.

У межах названої мети поставлено наступні завдання:

- визначити ступінь наукового розроблення теми і проаналізувати її джерельне забезпечення;
- охарактеризувати сімейний статус жінки з погляду як правових норм, так й буденних уявлень стародавніх римлян;
- виявити рольову диференціацію (дочка, дружина, мати) та її вплив на становище римлянки в сім'ї та суспільстві;
- проаналізувати особливості господарської діяльності римлянок;
- дослідити форми участі римлянок у політичному житті Римської Республіки, виявити цілі, які вони ставили перед собою;
- показати значення участі римлянок у релігійних культах;
- виявити засоби проведення дозвілля жінками;
- провести зіставлення становища жінки, яке декларувалося римським законодавством з її реальним місцем у суспільстві республіканського Риму;
- дослідити еволюцію становища жінки в епоху Республіки.

Хронологічні межі дослідження охоплюють V – I ст. до н.е., що в цілому відповідає республіканському періоду римської історії (509 – 27 рр. до н.е.). Ці дати зумовлені не тільки формальними часовими межами епохи Республіки, але й тією обставиною, що протягом цього періоду у статусі римлянки відбулися суттєві зміни, її становище в сім'ї зміцнилося, а вплив на суспільне життя став помітнішим. Разом із тим, в окремих випадках здійснюється вихід за межі вказаних хронологічних рамок з метою виявлення витоків жіночого безправ'я, з одного боку, й офіційного закріплення розширення прав римлянок – з другого.

Територіальні межі дослідження – місто Рим та територія Апеннінського півострова. Поза межами дослідження залишилися жінки римських провінцій, становище яких мало чимало специфічних рис.

Наукова новизна дисертації зумовлена тим, що становище римлянки в ній проаналізовано з погляду рольової диференціації жінки в сім'ї, і як основні виділені ролі дочки, дружини, матері. Хоча римські жінки виступали також і як бабусі, сестри, племінниці, тітки, але головними, визначальними для більшості з жінок усе ж таки були ролі дочки, дружини, матері. Римляни не уявляли іншого життєвого сценарію для жінок, окрім взяття шлюбу та народження дітей. З цих позицій вони виховували своїх дочок. Цю життєву програму римлянка виконувала, беручи шлюб і стаючи матір'ю. Найбільш важливими у Стародавньому Римі були стосунки між батьками й дітьми, чоловіком і дружиною, і саме вони ставали предметом правового регулювання. Тому виділення таких ролей, як дочка, дружина, мати є доцільним: та дозволяє повному уявити права й обов'язки жінок у сім'ї та суспільстві. Зокрема в роботі:

- показано, що від ролі, яку виконували римлянки в сім'ї, залежав обсяг їхніх прав та обов'язків;

- зазначено, що для характеристики становища жінки має значення не тільки аналіз правових норм, але й буденних уявлень римлян;
- уперше обгрунтовано погляд, що наприкінці Римської Республіки змінилася мета виховання дочок та за формального збереження ідеалів минулого дівчаток готували вже не тільки до виконання сімейних обов'язків, як це було раніше, але й до більш активної господарської діяльності;
- доведено, що участь жінок у політичному житті держави була викликана необхідністю захисту їх сімейних та економічних інтересів і не переслідувала власне політичних цілей;
- встановлено, що політична діяльність римлянок мала епізодичний характер і в основному була властива представницям вищих прошарків суспільства;
- показано, що участь жінок у деяких релігійних культах залежала від ролей, які вони відігравали в сім'ї;
- обгрунтовано тезу про компенсаторну функцію, яку виконували в житті основної маси римлянок різноманітні форми проведення дозвілля.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що матеріали й результати дослідження можуть бути використані у написанні спеціальних та загальних праць з історії Стародавнього Риму в цілому й епохи Республіки зокрема, у дослідженнях із соціальної антропології та культурології, у навчальних посібниках з історії стародавнього світу, історії релігії, історії культури, а також під час підготовки загальних і спеціальних лекційних курсів з історії Стародавнього Риму, античної культури й давньоримської релігії.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертаційної роботи пройшли апробацію на Міжнародній науковій конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 2003), на Міжнародній науковій конференції «Классическая и византийская традиция» (Белгород, 2009), на Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Харків, 2010).

Основні положення дисертації знайшли відображення у п'яти статтях, опублікованих у виданнях, рекомендованих ВАК України, а також у трьох публікаціях тез доповідей на конференціях.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури (424 позиції), додатків. Загальний обсяг роботи становить 225 сторінок, з них 193 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт, предмет, хронологічні рамки, мету та завдання роботи, охарактеризовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію дослідження і структуру роботи.

У першому розділі «Джерела, історіографія, методологія та методи дослідження» висвітлено ступінь наукового розроблення теми, її забезпеченість джерелами, теоретичні та методологічні основи роботи.

У підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми» охарактеризовано історіографію проблеми. Початок наукового вивчення становища римлянок був пов'язаний з відкриттям інтересу до античності й проводився в межах загальних робіт, присвячених історії та культурі Стародавнього Риму. Перші спеціальні роботи, у яких розглядалося становище жінок в Стародавньому Римі, з'являються у другій половині XIX ст., на що вплинула активізація жіночого руху за зрівняння в правах з чоловіками. У роботах Г.Буасье¹, Е. Легуве², Дж. Дональдсона³ висвітлювалися основні етапи життя римлянок: народження, виховання, шлюб, участь у політичному й релігійному житті суспільства. Автори досить оптимістично оцінювали становище римських жінок у сім'ї, указуючи на їх емансипацію, розширення їхніх особистих та економічних прав.

Важливе місце в роботах російських учених XIX ст. Д. Азаревича⁴, Л. Соколовського⁵, Л.М. Казанцева⁶, присвячених дослідженню римської сім'ї та шлюбу, відводилося характеристичні ознаки становища римських жінок у сім'ї. Автори менш оптимістично, ніж їх закордонні колеги, дивилися на становище римлянок, підкреслюючи патріархальний характер римської сім'ї та наголошували на тому, що римлянки мали підлегле становище в ній.

До 50-60-х рр. XX ст. соціальна й гендерна історія були витіснені на другий план вивченням подій політичного й соціально-економічного життя Стародавнього Риму. Важливим кроком уперед стала праця Дж. Балсона «Римські жінки. Їх історія та звичаї», у якій становище римлянок у сім'ї та суспільстві характеризувалося протягом усій римській історії, що певною мірою ускладнювало визначення особливостей становища жінок у кожен історичну епоху⁷.

У 60-70-ті рр. XX ст. з'являється низка робіт, присвячених дослідженню становища жінок в античному світі. Характеризуючи основні етапи життя римлянок, М. Фінлі⁸, С. Помрой⁹ указують на їх підвладний статус у сім'ї та підкреслюють, що для більшості жінок сфера життєдіяльності обмежувалася сім'єю, хоча деякі з них і були залучені до економічного та суспільно-політичного життя. Нові тенденції з'являються в роботі Е. Кантарелли¹⁰, яка привертає увагу до зміни взаємин подружжя у «вільному шлюбі», що вплинуло й на зміну становища жінки в сім'ї.

80-90-ті рр. XX ст. стали переломними для вивчення положення жінки в Стародавньому Римі. Учені перейшли від опису різних аспектів становища

¹ Буасье Г. Римские женщины и их воспитание и положение в обществе / Г. Буасье: пер. с фр. – СПб., 1875.

² Легуве Э. История нравственного положения женщин / Э. Легуве: пер. с фр. – М., 1862.

³ Donaldson J. Woman: Her Position and Influence in Ancient Greece and Rome and among the Early Christian / J. Donaldson. – N.-Y., 1907.

⁴ Азаревич Д. Брачные элементы и их значение / Д. Азаревич. – Ярославль, 1879.

⁵ Соколовский Л. О постепенном развитии идеи брака в древнем мире / Л. Соколовский. – СПб., 1843.

⁶ Казанцев Л.Н. О разводе по римскому праву в связи с историческими формами римского брака / Л.Н. Казанцев. – Киев, 1892.

⁷ Balsdon J.P.V.D. Roman Women. Their History and Habits / J.P.V.D. Balsdon. – L., 1975.

⁸ Finley M.I. The Silent Women of Rome / M.I. Finley // Sexuality and Gender in the Classical World: Reading and Sources / Ed. L.K. McClure. – Oxford, 2002. – P. 147-160

⁹ Pomeroy S.B. Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity / S.B. Pomeroy. – N.-Y., 1975.

¹⁰ Cantarella E. Pandora's Daughters: The Role and Status of Women in Greek and Roman Antiquity / E. Cantarella. – Baltimore, 1987.

римлянки до вивчення стосунків домінування-підлеглості у взаєминах між статями в патріархальних структурах римського суспільства. У праці Л. Пеппе¹¹ зроблено спробу дослідити становище римлянок з погляду її стосунків з римською громадянською общиною. Дж. Гарднер¹² намагається визначити вплив, який чинили закони на становище римської жінки в сім'ї та суспільстві. Підкреслюючи, що становище римлянок відповідно до законів було підлеглим й безправним, автор у той же час вказує на велику, а іноді й вирішальну роль матері у вихованні дітей і влаштуванні їх шлюбів.

У роботах Д. Гуревич, М.-Т. Рапсат-Шарль¹³, Е. Д'Амбра¹⁴ описано повсякденне життя римських жінок, розглянуто їхню роль в економічній, суспільно-політичній, релігійній діяльності.

Суттєвий внесок у дослідження теми роблять праці, автори яких протягом багатьох років досліджували різні аспекти становища жінок у сім'ї та суспільстві. Серед таких учених можна назвати С. Діксон¹⁵, яка характеризує становище жінки-матері в Стародавньому Римі, розглядає міжособистісні стосунки подружжя та особливості римської сім'ї, економічну діяльність римських жінок та їх матеріальне становище. С. Треггьярі¹⁶ також має серію робіт, присвячених дослідженню римської сім'ї, шлюбу, розлученню, у яких велику увагу приділяє саме характеристичні ознаки становища жінок. Ще одна сфера її інтересів — економічна діяльність римлянок. Принцип статево-рольової диференціації був покладений Дж. Халлет у підґрунтя її праці «Батьки та дочки в римському суспільстві...»¹⁷. Автор уперше звернув увагу на взаємозв'язок, що існував між сімейною роллю жінки та її значенням у сім'ї на прикладі дочок. Дж. Халлет¹⁸ має також дослідження, присвячене одній з видатних жінок епохи Республіки — Корнелії та її політичному впливу на своїх синів.

Видатні римлянки привертають увагу й інших дослідників. С. Бернард¹⁹ на прикладі Корнелії та жінок з її сім'ї намагається показати характерні риси становища жінок, які виконували різні сімейні ролі — дружини, матері, удови. К. Петрочеллі²⁰, аналізуючи обставини життя Корнелії, робить припущення, що високий рівень смертності серед чоловіків сприяв збільшенню самостійності жінок, особливо в майнових питаннях. Багато дискусій викликає інша історична фігура — Фульвія. Дослідники розділилися на тих, хто визнавав її

¹¹ Peppe L. *Posizione giuridica e ruolo sociale della donna romana in eta repubblicana* / L. Peppe. — Milano, 1984.

¹² Gardner J.F. *Women in Roman Law and Society* / J.F. Gardner. — Bloomington, 1986.

¹³ Гуревич Д. *Повседневная жизнь женщины в Древнем Риме* / Д. Гуревич, М.-Т. Рапсат- Шарль: пер. с фр. — М., 2006.

¹⁴ D'Ambr E. *Roman Women* / E. D'Ambr. — Cambridge, 2007.

¹⁵ Dixon S. *Family finance: Terentia and Tullia* / S. Dixon // *The Family in Ancient Rome: New Perspective* / Ed. B. Rawson. — L., Sydney, 1986. — P. 93-120; Dixon S. *Roman Mother* / S. Dixon. — L., 1990; Dixon S. *The Roman Family* / S. Dixon. — Baltimore, 1992; Dixon S. *The Sentimental Ideal of the Roman Family* / S. Dixon // *The Family in Ancient Rome: New Perspectives* / Ed. B. Rawson. — Sidney, 1991. — P. 99-113.

¹⁶ Treggiari S. *Lower Class Women in the Roman Economy* / S. Treggiari // *Florilegium*. — 1979. — № 1. — P. 65-86;

Treggiari S. *Roman Marriage: Iusti Coniuges from Time of Cicero to the Time of Ulpian* / S. Treggiari. — N.-Y., 1991; Treggiari S. *Terentia, Tullia and Publilia. The Women of Cicero's Family* / S. Treggiari. — L.; N.-Y., 2007.

¹⁷ Hallet J.P. *Fathers and Daughters in Roman Society. Women in the Elite Family* / J.P. Hallet. — Princeton, 1984.

¹⁸ Hallet J.P. *Matriot Games? Cornelia, Mother of the Gracchi, and the Forging of Family oriented Political values* / J.P. Hallet // *Women's Influence on Classical Civilization*. — N.-Y., 2004. — P. 26-39.

¹⁹ Barnard S. *Cornelia and the Women of her Family* / S. Barnard // *Latomus*. — 1990. — Vol. 49. — P. 383-392.

²⁰ Petrocelli C. *Cornelia the Matron* / C. Petrocelli // *Roman Women* / Ed. A. Fraschetti. — Chicago, 2001. — P. 34-65.

важливу роль у політичних подіях кінця Республіки (К. Бабкок, К. Велч)²¹ і тих, хто вважав, що вона мала певний вплив лише на свого останнього чоловіка Марка Антонія (Ф. Мюнцер, Д. Делія)²².

Значний внесок у вивчення становища жінок республіканської епохи зробили праці, у яких досліджено окремі сторони життя римлянок. Сімейний стан римських жінок схарактеризовано в роботах М. Корб'є²³, К. Бредлі²⁴, присвячених римському шлюбу та розлученню. У роботі Е. Хемельрик²⁵ розглянуто умови отримання освіти жінками, її зміст і значення в житті римлянок. Спадкові права римлянок проаналізовано у статті Дж. Крука²⁶, на думку якого зростання багатства римських жінок сприяло зміні їх статусу в сім'ї, підвищенню їхньої влади та авторитету. Суспільно-політичну діяльність римлянок висвітлено в роботі Р. Баумана «Жінки і політика в Стародавньому Римі»²⁷. Розглядаючи усі можливі прояви участі жінок у політичній сфері, він подає їх активними учасницями політичних процесів епохи Республіки. Низка авторів зосередили свою увагу на участі римлянок у релігійному житті. Дж. Шайд²⁸ у роботі «Релігійна роль римських жінок» аналізує форми релігійної діяльності жінок і робить висновок, що римлянки відігравали необхідну, але другорядну роль у релігійному житті римської общини. Інше своє дослідження він присвятив розгляду обставин прийняття культу Великої Матері Богів та ролі в цьому весталок і матрон. На його думку, ці події слід оцінювати як екстраординарні, оскільки жінки втрутилися у сферу діяльності, яка традиційно вважалася чоловічою. К. Мустакаліо²⁹ аналізує обставини утвердження в Римі культу Фортуни й роль в цьому акті жінок. Вона пропонує розглядати ці події не тільки з релігійного погляду, а й з політичного – оскільки жінки виступили групою, переслідуючи, у першу чергу, сімейні інтереси. А. Стейплз³⁰ показує внесок римлянок у релігійне життя общини як жриць, учасниць публічних, фамільних культів, але не розглядає роль релігії в житті римських жінок.

Ще одна група робіт, яка дозволяє внести додаткові риси в характеристику становища римських жінок, присвячена аналізу жіночого костюму. У статті

²¹ Babcock C.L. The Early Career of Fulvia / C.L. Babcock // *AJPh.* – 1965. – Vol. 86. – P. 1-32; Welch K.E. Antony, Fulvia and the Chost of Clodius in 47 BC / K.E. Welch // *Greece and Rome.* – 1995. – Vol. 42. – № 2. – P. 182-201.

²² Delia D. Fulvia Reconsidered / D. Delia // *Women's History and Ancient History* / Ed. S.B. Pomeroy. – Chapel Hill, 1991. – P. 197-217; Münzer F. Fulvia / F. Münzer // *Pauyls Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* / Hrsg. G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, K. Ziegler. – Stuttgart, 1910. – Bd. 7. – S. 281-284.

²³ Corbier M. Family Behavior of the Roman Aristocracy II B.C. – III A.D. / M. Corbier // *Women's History and Ancient History.* – Chapel Hill, 1991. – P. 173-196.

²⁴ Bradley K.R. Discovering the Roman Family: Studies in Roman Social History / K.R. Bradley. – N.-Y., 1991.

²⁵ Hemelrijk E.A. *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna* / E.A. Hemelrijk. – L.; N.-Y., 1999.

²⁶ Crook J.A. Women in Roman Succession / J.A. Crook // *The Family in Ancient Rome: New Perspective* / Ed. B. Rawson. – L.; Sydney, 1986. – P. 58-82.

²⁷ Bauman R. *Women and Politics in Ancient Rome* / R. Bauman. – L., 1994.

²⁸ Scheid J. *Claudia. The Vestal Virgin* / J. Scheid // *Roman Women* / Ed. A. Fraschetti. – Chicago, 2001. – P. 23-33; Scheid J. *The Religious Roles of Roman Women* / J. Scheid // *A History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints* / Eds. A. Duby, M. Perrot. – L., 1994. – P. 377-408.

²⁹ Mustakalio K. Some aspects of the Story of Coriolanus and the Women behind the Cult of Fortuna Muliebris / K. Mustakalio // *Roman Empire Policy and Other Studies in Roman History.* – 1991. – Vol. 91. – P. 29-41.

³⁰ Staples A. From Good Goddess to Vestal Virgins: Sex and Category in Roman Religion / A. Staples. – L., 1998.

Дж. Себести³¹, Л. Ла Фолетт³² досліджено соціальний і релігійний зміст жіночого костюму, підкреслено, що жіночий одяг змінювався залежно від сімейних і соціальних ролей, що їх виконували жінки, і служив візуальним відображенням моральних якостей, очікуваних від них. У монографії К. Олсон³³, опублікованій в останні роки і присвяченій жіночому костюму, наголошено на тому, що для жінок одяг служив також засобом самовираження.³⁴

У радянські часи вивчення становища жінки в Римській Республіці не було пріоритетним напрямком досліджень. Деякі аспекти цієї теми висвітлювалися в роботах з римського приватного права. І.Б. Новицький³⁴, С.М. Медведєв³⁵, З.М. Черніловський³⁶, розглядаючи форми римського шлюбу, указували, що римлянки посідали неповноправне підвладне становище в сім'ї незалежно від форми шлюбу. У той же час, О.С. Іоффе, В.А. Мусін³⁷ вважали, що з поширенням «вільного шлюбу» чоловік та дружина в особистих і майнових відносинах починають розглядатися як юридично рівні суб'єкти.

Становище жінок аналізувалось і тими радянськими дослідниками, які працювали у сфері вивчення культури й побуту Стародавнього Риму. У роботах М.Є. Сергієнко³⁸, Г.О. Цвєтаєвої³⁹ описано основні етапи життя римлянок, особливості їхнього становища в сім'ї та суспільстві. Владні повноваження батька фамілії щодо дітей та дружини з'ясовує В.М. Смирін⁴⁰. Статті Б.С. Ляпустіна⁴¹ присвячені дослідженню професійної діяльності жінок у Помпеях, а О.Л. Смышляєва⁴² – характеристиці такої жіночої професії, як нянька.

У 90-ті рр. ХХ ст. з'являється стаття І.Л. Маяк⁴³, мета якої з'ясувати основні характерні риси становища жінки в епоху Ранньої Республіки.

Дискусійність багатьох аспектів становища римлянок у сім'ї, їх участі в суспільно-політичному й релігійному житті Стародавнього Риму сприяє збереженню актуальності пропонованого дослідження. Розгляд у дисертації

³¹ Sebesta J.L. Symbolism in the Costume of the Roman Women / J.L. Sebesta // *The World of Roman Costume* / Eds. J.L. Sebesta, L. Bonfante. – Madison, 2001. – P. 46-53; Sebesta J.L. Women's Costume and Feminine Civic Morality in Augustan Rome / J.L. Sebesta // *Gender and the Body in the Ancient Mediterranean* / Ed. M. Wyke. – Oxford, 1998. – P. 105-117.

³² La Folette L. The Costume of Roman Bride / L. La Folette // *The World of Roman Costume* / Eds. J.L. Sebesta, L. Bonfante. – Madison, 2001. – P. 54-64.

³³ Olson K. Dress and the Roman Women: Self-Presentation and Society / K. Olson. – L.; N.-Y., 2008.

³⁴ Новицький І.Б. Основы римского гражданского права / И.Б. Новицкий. – М., 1972.

³⁵ Медведев С.Н. Основные черты римского частного права / С.Н. Медведев. – М., 1978.

³⁶ Черніловський З.М. Лекції по римському частному праву / З.М. Черніловський. – М., 1991.

³⁷ Іоффе О.С. Основы римского гражданского права / О.С. Иоффе, В.А. Мусин. – Л., 1974.

³⁸ Сергієнко М.Є. Жизнь Древнего Рима: Очерки быта / М.Є. Сергієнко. – М.; Л., 1964.

³⁹ Цвєтаєва Г.А. Дом и частная жизнь / Г.А. Цвєтаєва // *Античная цивилизация: сб. ст.* – М., 1973. – С. 234-251.

⁴⁰ Смирин В.М. Патриархальные представления и их роль в общественном сознании римлян / В.М. Смирин // *Культура Древнего Рима: в 2т.* – М., 1985. – Т. 2. – С. 5-78.

⁴¹ Ляпустин Б.С. Женщины в ремесленных мастерских Помпей / Б.С. Ляпустин // *Быт и история в античности: сб. ст.* – М., 1988. – С. 69-87; Ляпустин Б.С. Женщины в ткацком ремесле: производство и мораль / Б.С. Ляпустин // *ВДИ.* – 1985. – № 3. – С. 36-46.

⁴² Смышляев А.Л. Няня – кормилица в суде римского наместника / А.Л. Смышляев // *ВДИ.* – 2001. – № 3. – С. 36-58.

⁴³ Маяк И.Л. Женщина в раннем Риме (V – IV вв. до н.э.) / И.Л. Маяк // *Женщина в античном мире: сб. ст.* – М., 1995. – С. 75-103.

становища жінки з погляду виконуваної в сім'ї ролі матері, дружини, дочки дозволить чіткіше показати розширення обсягу прав і обов'язків римлянки, зміну стосунків подружжя від домінування-підлеглості до партнерства.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» розглянуто основні групи джерел, які дають можливість проаналізувати особливості становища римських жінок в епоху Республіки.

До першої групи належать нарративні джерела. Серед них важливу роль відіграють законодавчі акти стародавніх римлян: Закони XII таблиць, Інституції Гая, Дігести Юстиніана, які дають можливість проаналізувати офіційний статус римської жінки. У той же час картина реального становища римлянки в сім'ї та суспільстві відтворюється завдяки свідченням епістолярного жанру і, перш за все, листам знаменитого оратора епохи Республіки Марка Туллія Цицерона, а також історичним творам Тіта Лівія, Полібія, біографічним – Корнелія Непота, Плутарха, Гая Светонія, творам комедіографів – Плавта, Теренція, поетів – Катулла, Горация, Овідія, Проперція, Тібулла, Лукана, Ювенала. Уривчасті відомості та окремі факти про становище жінок можна знайти також у працях Катона Старшого, Колумелли, Варрона, Вітрувія, Флора, Євтропія.

Епіграфічні пам'ятники, особливо епітафії, дають значний матеріал стосовно особистості римських жінок та їх сімейних стосунків. Вони доповнюють свідчення нарративних джерел щодо віку взяття шлюбу, його тривалості, характеру взаємин подружжя, кількості дітей і ставленню до них, повідомляють про коло професійних інтересів римлянок. Перелік особистих якостей жінок дозволяє відтворити ідеальний образ римлянки того часу.

Додаткову інформацію про економічну діяльність жінок несуть написи, які збереглися на стінах будинків, знайдених під час розкопок античних міст Італії. До того ж вони відкривають перед нами таку форму політичної діяльності жінок, як участь у передвиборчій агітації за кандидатів.

Речові джерела складають третю основну групу джерельної бази. Скульптурні та рельєфні витвори, фрески дозволяють побачити, як виглядали римлянки в епоху Республіки, якими були їхні костюм та зачіска, у деяких випадках навіть свідчать про їх професійні обов'язки, рівень освіти, релігійну діяльність.

У цілому необхідно зазначити, що джерельна база містить досить численні та різноманітні за своїм характером документи. Але відносна фрагментарність їхніх повідомлень вимагає комплексного використання всієї бази історичних джерел, що дає можливість провести всебічне дослідження становища жінок у сім'ї та суспільстві Римської Республіки.

У підрозділі 1.3 «Методологія та методи дослідження» зазначено, що методологічним підґрунтям дослідження є принципи об'єктивності та історизму, які дозволяють зважено підійти до аналізу становища жінки у Стародавньому Римі, не використовуючи для його характеристики поняття сучасного фемінізму. При розв'язанні багатьох дослідницьких завдань методологічним підґрунтям дослідження служив гендерний підхід. Використання гендерного підходу дозволило найбільш повно відобразити способи формування і реалізації гендерних стереотипів, виявити механізми

гендерної соціалізації особистості, внести корективи до традиційного погляду на те, що жінки витіснялися зі сфери владних стосунків і показати, що римлянки чинили опосередкований вплив на прийняття рішень в публічній сфері. Методи дослідження добиралися з урахуванням поставлених завдань. При написанні дисертаційної роботи використовувалися загальні наукові методи, такі як опис, індукція, дедукція, аналіз, синтез, а також спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, проблемно-хронологічний методи, метод моделювання. Вони дозволили простежити трансформацію становища жінки з урахуванням змін в політичній, соціально-економічній, ідеологічній сферах життя Стародавнього Риму, визначити, чи існував взаємозв'язок між обсягом економічних та особистих прав римлянки та її місцем в сімейній ієрархії. Герменевтичний аналіз джерел сприяв виявленню уривчастої інформації, яка міститься в них; кількісний метод, використаний для дослідження кількості розлучень і повторних шлюбів, аналізу жіночих чеснот, вніс додаткові риси у характеристику сімейного й суспільного статусу римлянок.

У другому розділі «Становище жінки в сім'ї в епоху Римської Республіки» подано характеристику поняття «римська сім'я» та визначено особливості становища жінки у ній залежно від виконання нею ролі дочки, дружини, матері.

У підрозділі 2.1 «Римська сім'я» зазначено, що римляни для позначення сім'ї використовували більш широкі поняття *familia* та *domus*, які охоплювали не тільки родичів, а також рабів і навіть речі. Найбільш характерною для республіканського Риму була велика патріархальна родина, яка об'єднувала кілька поколінь родичів. В епоху Пізньої Республіки намітилася тенденція перетворення великої патріархальної родини на малу нуклеарну сім'ю, яка становила тріаду батько – мати – діти. Про зміни, які відбувалися в римській сім'ї та статусі її членів, свідчило й підвищення значення кровної (когнатичної) спорідненості та зменшення актуальності агнатичної, що визнавалася фактом спільного перебування під владою *pater familias*.

Очолював римську сім'ю *pater familias*. Він був єдиною повністю правоздатною й дієздатною особою в родині (*persona sui iuris*), під владою якого перебували усі члени сім'ї й усе сімейне майно. У римському праві не існувало понять рівності перед законом і рівноправ'я чоловіка та жінки. Тому в надзвичайних повноваженнях *pater familias*, з одного боку, та в безправ'ї й підлеглості жінок та дітей, з іншого боку, римляни не бачили нічого дивного. У випадку смерті *pater familias* над його дружиною й неповнолітніми дітьми встановлювалася опіка з боку агнатів.

Свій внесок в ускладнення форм сімейного життя кінця Республіки зробили також поширення шлюбу *sine manu* (так званого «вільного шлюбу»), зростання кількості розлучень і повторних шлюбів. Усі ці процеси сприяли змінам у статусі римських жінок.

У підрозділі 2.2 «Становище дочки в сім'ї» зіставлено офіційний статус римлянки-дочки в сім'ї, визначений за допомогою римських законів, і неофіційний, який можна побачити, проаналізувавши епістолярні свідчення й

художні твори стародавніх римлян.

Згідно з римськими законами щодо дітей *pater familias* мав право життя та смерті, право визнати чи відмовитися від новонароджених, право бути їм суддею, право продати їх, право одружувати їх. Але незважаючи на те, що римляни визнавали за *pater familias* широке коло прав щодо дітей, вони в той же час обмежували можливе свавілля з його боку як правовими нормами, так і громадською думкою.

У цілому, великої різниці в правовому статусі дітей не було, вони вважались особами чужого права (*persona alieni iuris*), дієздатність яких обмежувалася волею *pater familias* незалежно від їхньої статі. Деякі відмінності в їхніх статусах виявлялися лише в більшій цінності хлопчиків аніж дівчат для господарського й релігійного життя родини, і то це мало значення тільки в перші дні їх життя, коли вирішувалося питання про прийняття їх в сім'ю, потім вони посідали однакове безправне становище незалежно від своєї статі. Після смерті *pater familias* статус дітей змінювався: сини, досягнувши повноліття, ставали повноправними особами, а дочки все своє життя повинні були залишатися під опікою. Діти залежали від *pater familias* не тільки в особистих, але й в майнових відносинах. Він був єдиним власником у родині, усе що отримували його підвладні, належало йому.

Римляни сприяли особистісному розвитку дітей, приділяючи велику увагу їхньому вихованню й освіті. Зміст виховання й освіти дівчат відповідав тій ролі, яку римська жінка повинна була відігравати в сім'ї та суспільстві. Римляни вважали, що дочку треба готувати для шлюбу й виховання дітей. Разом із тим наприкінці Республіки відбулися деякі зміни в цілях виховання й освіти жінок. Підтвердження цьому можна знайти в збільшенні кількості римлянок, орієнтованих на здійснення професійної та суспільної діяльності. Досить показовою є увага, яку римські філософи, письменники, поети приділяли питанню виховання й освіти жінок, формуючи певну громадську думку про необхідність жіночої освіти. І взагалі, уже факт виникнення такого питання свідчить про особливе уважне ставлення до жінок.

У підрозділі 2.3 «*Форми римського шлюбу та їх вплив на статус дружини*» зазначено, що шлюб вважався кульмінаційним моментом у житті римської жінки, був фактично єдиним шляхом її соціальної реалізації. Форма шлюбу впливала на стан жінки-дружини в сім'ї. У республіканському Римі було відомо дві основні форми шлюбу. В епоху Ранньої Республіки був поширений шлюб форми *cum manu*, у результаті якого жінка переходила з-під влади рідного *pater familias* під владу чоловіка або його батька-сім'ї, ставала членом їх родини й отримувала в ній спадкові права. Реалізація її особистих і майнових прав тепер залежала від волі чоловіка.

У пізньореспубліканському Римі більш розповсюдженим стає шлюб форми *sine manu* (так званий «вільний шлюб»), характерною рисою якого була незалежність дружини в майновому та особистому відношенні від чоловіка, оскільки згідно з римськими правовими нормами вона залишалася членом своєї рідної сім'ї, під владою свого *pater familias*, а у випадку його смерті – опікуна. Сім'я чоловіка ставала місцем, де римлянка вперше могла відчутти себе більш

вільною, самостійною особою. Наприкінці Республіки, коли влада опікуна стала простою формальністю, римська жінка отримала можливість самостійно розпоряджатися своїм життям. Поширення шлюбу *sine manu* сприяло й розповсюдженню розлучень, ініціатором яких могли виступати вже не тільки чоловіки, а й жінки, що свідчило про визнання за ними певної особистої свободи.

В епоху Пізньої Республіки, у зв'язку з поширенням шлюбу *sine manu* та збільшенням кількості розлучень, змінюється погляд на придане, у якому починають бачити власність жінки. З цим були пов'язані й деякі зміни в сімейній структурі, коли дружина могла перебирати на себе функції голови родини, спираючись на свій статок. Вплинули ці трансформації шлюбних відносин й на подружні стосунки, які будувалися вже не тільки на принципі домінування-підлеглості, а й на взаємному бажанні бути чоловіком і дружиною, стали більш чуттєвими, особливо якщо це був повторний шлюб, який більш вірогідно укладався за взаємною симпатією, ніж перший, який найчастіше влаштовували батьки.

У підрозділі 2.4 «Роль і значення материнства в житті римських жінок» схарактеризовано становище жінки-матері в сім'ї. Згідно з римськими законами діти належали родині чоловіка. Жінка, яка сама все життя повинна була перебувати під владою *pater familias* чи опікуна, не мала владних повноважень щодо своїх дітей. У випадку розлучення діти повинні були залишитися під владою чоловіка, який міг передати їх на виховання матері, але й в цьому випадку саме він мав право визначати їх долю.

На характер стосунків матері й дітей впливала й форма шлюбу, який брала римлянка. За шлюбу *cum manu* жінка посідала в родині місце дочки *pater familias*, яке забезпечувало їй законний агнатичний зв'язок зі своїми дітьми. У той же час за шлюбу *sine manu* мати й діти вважалися членами різних родин, і їхні взаємні права й обов'язки ніяк не регулювалися законами.

Аналіз міжособистісних стосунків римлян показує, що в повсякденному житті жінка-мати відігравала значну роль у вихованні дітей, користувалася повагою й авторитетом з їхнього боку, мала можливість впливати на їхню долю, у тому числі влаштовуючи їхні шлюби. І хоча влада матері над дітьми була неофіційною, не визнаною законом, вона підтримувалася громадською думкою й була такою ж реальною, як і влада батька.

Третій розділ «Суспільна діяльність римських жінок в V – I ст. до н.е.» присвячений характеристичі економічних прав римлянок, їхній ролі в суспільно-політичному й релігійному житті Стародавнього Риму.

У підрозділі 3.1 «Майнове становище римлянок» проаналізовано економічні права римлянок та їхня участь у господарчо-виробничих відносинах. Зазначено, що обсяг економічних прав жінок залежав від їхнього місця в сімейній ієрархії.

За римлянкою, яка була *persona sui iuris*, визнавалося більш широке коло економічних прав, але її можливість розпоряджатися ними обмежувалася волею опікуна, з яким вона повинна була узгоджувати свої дії. Наприкінці Республіки римлянки активніше залучаються до економічної діяльності, беруть участь в

угодах купівлі-продажу, найму, позики, організують власне виробництво. Зміни в економічному житті кінця Республіки сприяли послабленню опіки над жінками і взагалі поставили питання про доцільність збереження над ними опіки. Незалежно від свого сімейного статусу римлянки мали право бути спадкоємицями, але якщо вони були підвладними особами (*persona alieni iuris*) отриманий спадок ставав власністю *pater familias*, оскільки за римськими законами підвладні особи нічого свого мати не могли.

Наприкінці Республіки збільшується питома вага римлянок, які займалися професійною діяльністю. Найпоширенішими серед них були професії пов'язані з виконанням специфічно жіночих функцій – народження й виховання дітей, забезпечення родини одягом та харчами: няньки, повитухи, ткалі, робітниці ткацьких майстерень і хлібопекарень.

У підрозділі 3.2 «Суспільно-політична діяльність римських жінок» охарактеризовано форми участі жінок у політичному житті суспільства. Жінки не мали політичних прав. Хоча події римської історії свідчать, що як виняток римлянки мали можливість брати участь у політичному житті римської общини. Серед безпосередніх форм політичної діяльності римлянок можна назвати передвиборчу агітацію за «своїх» кандидатів, участь у заколоті Катиліни та у військових діях під час Перузіанської війни, колективні демонстрації тощо. Саме колективні акції римлянок викликали найбільший резонанс у суспільстві. З вдячністю римляни поставилися до виступу жінок на захист Риму від нагаду вольсків на чолі з Коріоланом у 488 р. до н.е, з розумінням – до мітингу жінок у 42 р. до н.е проти закону, за яким багаті римлянки повинні були заплатити податок державі. Негативну оцінку отримав лише виступ римлянок у 195 р. до н.е. за скасування закону Опція проти розкоші, тому що жінки надто рішуче відстоювали своє право носити розкішний одяг та прикраси.

Деякі римлянки, у першу чергу матері та дружини, виступали як політичні радники при своїх родичах-політиках і, таким чином, через них впливали на політичні процеси. У той час як дочки частіше використовувались як об'єкт політичних маніпуляцій, щоб скріпити можливий політичний альянс ще й шлюбом.

У більшості випадків утручання жінок у політику мало поодинокий характер, було продовженням сімейної традиції і продиктовано необхідністю захистити сімейні інтереси, ніж свідомими політичними кроками.

У підрозділі 3.3 «Роль жінок у релігійному житті» зазначено, що релігійна діяльність відігравала значне місце в житті римлянок, дозволяючи їм відчувати себе членами римської громадянської общини, хоча й у релігійній сфері, так само як в економічній та політичній, жінки не займали провідних позицій, відіграючи здебільшого другорядні ролі.

Римлянки брали участь у загальнодержавних релігійних церемоніях, причому це розглядалось як їхній обов'язок перед громадою, так само як обов'язок чоловіків зі зброєю в руках захищати її. Жінки були невід'ємною частиною обрядів фамільного культу, головою якого вважався *pater familias*. Брала участь римлянки і в культах окремих богів, і, у першу чергу, богинь,

з якими вони пов'язували свої надії на щасливе сімейне життя, шукали захисту й допомоги у виконанні головних жіночих функцій – народженні та вихованні дітей, веденні домашнього господарства.

Особливе місце в римській релігії мали жінки-жриці, які користувалися великою повагою в суспільстві, організовували римських жінок під час релігійних церемоній. Ще однією формою релігійної діяльності римлянок було встановлення нових культів. Офіційно це було прерогативою чоловіків, але, фактично і жінки, у деяких випадках, мали можливість виявити свою волю. Значну роль відігравали римлянки у прийнятті та поширенні східних культів, які давали їм можливість, більшою мірою, ніж римська релігія, проявити себе.

Значною мірою релігійність жінок пояснювалася задоволенням їхньої потреби у спілкуванні й можливістю бути причетними до колективних «відчуттів», яких їм, обмеженим стінами дому і сім'єю, не вистачало.

У підрозділі 3.4 «Дозвілля та його місце в житті римлянок» підкреслено, що в епоху Пізньої Республіки (III – I ст. до н.е.) перед римлянами постала проблема дозвілля, для вирішення якої вони почали будувати спеціальні місця (цирки, театри, портики, сади) і організовувати відповідні заходи (театральні вистави, гладіаторські бої, перегони). Римські жінки, так само як і чоловіки, отримали можливість відвідувати ці масові заходи, хоча і з деякими обмеженнями, – для захисту їх моральності вони повинні були сидіти окремо від чоловіків. У римському суспільстві з'явилася група жінок, які належали до вищих прошарків суспільства, для яких дозвілля стало способом життя. Одним з проявів дозвілля таких жінок можна вважати і їхні дії, спрямовані на свій інтелектуальний та духовний розвиток.

Виходячи з дому, римлянка повинна була бути відповідно одягнуеною. Жіночий одяг виконував не тільки утилітарну функцію, але й ніс певну інформацію про моральні якості та сімейний статус жінки, її стану приналежність.

У висновках підведено підсумки дослідження. Використання підходу сімейно-рольової диференціації дозволило виявити різницю, яка існувала в статусі римлянок залежно від їхнього місця в сімейній ієрархії. Як основні, найбільш прийнятні жіночі ролі було виділено ролі дочки, дружини, матері, оскільки головне призначення жінок римляни бачили в народженні дітей, і саме з цих позицій виховували своїх дочок, готуючи їх до виконання функцій дружини й матері.

За римськими законами найбільш безправним було становище дочки. Вона перебувала під абсолютною владою батька родини, крайнім виявом якої було право життя й смерті, яке реалізовувалося не тільки у випадку покарання, але й підкидання дітей. Разом з тим, як було встановлено, підкидання дітей, у тому числі й дівчаток, не було поширеним явищем у Стародавньому Римі. Від волі *pater familias* залежала реалізація особистих і економічних прав дочки. Безправне становище жінки-дочки в умовах римської дійсності компенсувалося як за рахунок громадської думки, що засуджувала невинувато сурове ставлення до дітей, так і батьківських почуттів. Підґрунтям взаємин *pater*

familias та дочки були почуття любові й ніжності, що сприяло пом'якшенню його необмеженої влади.

В епоху Республіки існувало дві основні форми шлюбу – *cum manu* та *sine manu*, які чинили вплив на сімейний статус жінки-дружини. У шлюбі *cum manu* дружина потрапляла під владу чоловіка та посідала в його сім'ї місце, аналогічне до того, що відводилося дочці. Разом з тим, статус дружини й дочки був різним. Владні повноваження чоловіка над дружиною, особливо якщо мова йшла про покарання, були обмежені необхідністю отримати згоду її кровних родичів. Поділена між двома сім'ями влада над жінкою-дружиною була значно слабкішою, ніж абсолютна влада однієї особи – батька сім'ї над жінкою-дочкою.

Становище дружини у шлюбі *sine manu* було іншим. За римськими законами така жінка продовжувала вважатися членом своєї колишньої родини та перебувала під владою свого попереднього *pater familias*. У дійсності, жінка, що брала шлюб *sine manu*, залишала свою сім'ю й переходила жити в родину чоловіка, поділяючи з ним його місце проживання й соціальний статус, але не потрапляючи під його владу. Фактично, влада *pater familias* над такою жінкою-дружиною здійснювалася на відстані й була слабшою за владу чоловіка у шлюбі *cum manu*. Сім'я чоловіка ставала місцем, де римлянка вперше могла відчутти себе відносно самостійною особистістю. Оскільки подружжя в шлюбі *sine manu* виступало рівними один перед одним суб'єктами з роздільною власністю, їх стосунки починають будуватися вже не стільки на принципі підпорядкування-володарювання, скільки на взаємній симпатії, партнерстві й любові. У римському суспільстві зароджуються і поширюються ідеальні погляди на щасливе подружнє життя.

Правове становище жінки-матері також залежало від форми шлюбу. У шлюбі *cum manu* жінка-мати вважалась агнатичною сестрою своїм дітям, в той час як у шлюбі *sine manu* мати й діти належали до різних сімей і за римськими законами навіть не були родичами. Мати відіграла важливу роль у вихованні дітей, здійснюючи щодо них владні функції, які, хоча й не визнавалися римськими законами, усе одно вважалися загальноприйнятною практикою. Факт материнства сприяв посиленню позицій жінки в сім'ї, підіймав її авторитет в очах родичів і ставав тим підґрунтям, на якому зростає неформальний вплив жінок, який хоч і не визнавався офіційно римським суспільством, але був невід'ємною частиною римської дійсності. Стаючи матір'ю, римлянка виконувала свій громадянський і сімейний обов'язок – народження нових членів римської громадянської спільноти.

Найбільш прийнятним життєвим сценарієм для жінки римляни вважали шлюб і материнство, і саме для виконання цих функцій вони виховували своїх дочок. Однак наприкінці існування Республіки материнство, як обов'язковий атрибут ідеального образу римлянки дещо втрачає своє значення і на перший план виходить роль дружини, у якій починають бачити подругу та супутницю в радісні й печальні моменти життя. Ця зміна поглядів на призначення жінок виявилася й у вихованні, і в освіті юних римлянок, яких стали готувати не

тільки для виконання сімейних функцій, але й більш активної участі в господарсько-економічному житті Стародавнього Риму.

Дослідження майнового стану римлянки показує, що воно визначалося сімейним статусом жінки як підвладної (*persona alieni iuris*) або самодостатньої (*persona sui iuris*) особи. В останньому випадку римлянка мала можливість самостійно розпоряджатися своїм майном, лише в деяких випадках узгоджуючи свої дії з опікуном. В епоху Пізньої Республіки інститут опіки з органу, який реально контролював дії жінок, перетворився на формальний орган. Послаблення опіки над жінкою виявилось у визнанні за нею права обирати опікуна за заповітом, права змінювати опікуна, а також змусити його діяти на її розсуд. Збільшення обсягу економічних прав жінок порівняно з Ранньою Республікою, більш широке залучення їх у господарсько-економічні процеси як підприємців і робітниць стало наслідком поглиблення й ускладнення соціально-економічного життя Стародавнього Риму, з одного боку, та змінення сімейного статусу римлянки – з іншого. Майнова незалежність і заможність сприяли посиленню позицій жінки в сім'ї й забезпечували їй більшу особисту свободу.

Наочно невідповідність декларованого законами й реального становища жінки виявилась у політичній сфері. Римлянки, що не мали політичних прав, усе ж опинялися втягнутими в політичні процеси. Авторкою було виділено наступні форми участі жінок у політичному житті Римської Республіки: проведення колективних акцій протесту й маніфестацій; колективна й індивідуальна агітація на виборах; індивідуальна участь у політичних подіях; опосередкований вплив на політичні процеси через родичів-політиків. На форми участі римлянок у політичному житті впливали й сімейні ролі жінок. Матері та дружини більшою мірою, ніж дочки, виступали в ролі порадників при родичах-політиках, у той час як дочки частіше служили сполучною ланкою, сприяючи за допомогою шлюбу зміцненню політичних альянсів. До кінця Республіки політична активність жінок збільшилася, але в масштабах усього римського суспільства участь жінок у політиці продовжувала бути епізодичною й була викликана здебільшого необхідністю захисту сімейних та економічних інтересів, а не власне політичною метою.

Релігійна діяльність посідала важливе місце в житті римських жінок. Участь у публічних священнодійствах дозволяла римлянкам відчувати свою причетність до громадянської спільноти, виявити турботу про її добробут. Аналіз релігійної діяльності римлянок показує, що до відправлення деяких релігійних культів допускалися певні категорії жінок залежно від їхньої станової приналежності й сімейного стану. Так, культ Патриціанської Цнотливості був доступний тільки патриціанкам, і на противагу йому був заснований культ Плебейської Цнотливості. У культі *Mater Matuta* та *Fortuna Muliebris* брали участь тільки заміжні жінки. Беручи участь у релігійних культурах, римлянки отримували можливість спілкуватися одна з одною, утворюючи свого роду соціальні мережі, які ставали потужним знаряддям їхнього неформального впливу на суспільне життя. Як і в політичній, у релігійній діяльності римлянки на перше місце ставили сімейні цінності, на що вказує популярність серед них культів богинь-матерей, які виступали

захисницями їхнього становища дружини й матері в сім'ї. Значною мірою релігійність римлянок пояснювалася задоволенням їхньої потреби у спілкуванні й можливістю бути причетними до життя громади.

Аналіз форм дозвілля показує, що в цій сфері, як і в інших сферах життя – економічній, політичній, релігійній, – існували певні обмеження для римських жінок порівняно з чоловіками, хоча місця проведення дозвілля в них були спільними. Наприклад, у театрі жінки повинні були сидіти окремо від чоловіків, у той час як у цирку вони сиділи поряд, жінки та чоловіки в різний час повинні були відвідувати терми. Викликалося це бажанням захистити моральне обличчя жінок, які були дочками, дружинами й матерями. У той же час дозвілля виконувало важливу функцію – воно компенсувало жінкам брак колективних відчуттів, допомагало їм відчутти себе членами римської спільноти.

У римському суспільстві були розповсюджені традиційні патріархальні погляди на місце і роль жінок: у них, головним чином, бачили дружин й матерів. На перший погляд складається враження, що життя римлянки тільки й обмежувалося сім'єю, але саме сімейні інтереси й необхідність їхнього захисту дозволяли жінкам виходити за межі сім'ї, брати участь у господарсько-економічному, політичному й релігійному житті. До кінця епохи Республіки відбулися зміни в самоідентифікації римських жінок. І хоча в основній своїй масі римлянки продовжували ідентифікувати себе як дружини й матері, вони, у той же час, проявляли себе і як свідомі громадянки, що турбувалися про долю Римської держави.

РОБОТИ, ОПУБЛІКОВАНІ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Селевко Ю.П. Положення римської жінки в період пізньої республіки (II – I ст. до н.е.) / Ю.П. Селевко // 36. наук. праць Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія». – Харків: «ОВС», 2002. – Вип. 11. – С. 100-104;
2. Селевко Ю.П. Отношение к семье в римском обществе в I – II вв. н.э. / Ю.П. Селевко // Вісник Харківського національного університету. – 2003. – № 594: Історія. – Вип. 35. – С. 44-52;
3. Селевко Ю.П. Женщина в политическом пространстве общества: на примере Древнего Рима / Ю.П. Селевко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті»: Тези доповідей наукової конференції (Харків, 24-26 квітня 2003 р.). – Харків, 2003. – С. 245-247;
4. Селевко Ю.П. Женщина и система ценностей в Римской республике / Ю.П. Селевко // Вісник Харківського національного університету. – 2004. – № 633: Історія. – Вип. 36. – С. 198-205;
5. Селевко Ю.П. Значение приданого в жизни римлянки в эпоху Поздней республики / Ю.П. Селевко // Вісник Харківського національного університету. – 2006. – № 728: Історія. – Вип. 38. – С. 124-133;

6. Селевко Ю. П. Новые тенденции в образовании женщин в эпоху Поздней Республики / Ю.П. Селевко // Классическая и византийская традиция. 2009. Материалы III международного научного семинара молодых ученых, аспирантов, студентов, (1-2 октября 2009 г.). – Белгород: Изд-во БелГУ, 2009. – С. 74-76;
7. Селевко Ю.П. Роль религии в жизни римлянок в Поздней республике / Ю.П. Селевко // Вісник Харківського національного університету. – 2010. – № 908: Історія. – Вип. 42. – С. 60-69;
8. Селевко Ю.П. Гендерные стереотипы в сознании древних римлян / Ю.П. Селевко // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 63-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 23 квітня 2010 р.). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 308-309.

АНОТАЦІЯ

Селевко Ю.П. Соціально-правове та майнове становище жінок у Римській Республіці (V – I ст. до н.е) – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2011.

Дисертація присвячена дослідженню соціально-правового та майнового становища римських жінок в епоху Республіки. Статус римлянок характеризується не тільки з погляду правових, але й моральних норм. У роботі обґрунтовується уявлення про істотний вплив на становище римлянок ролей, які вони відігравали в сім'ї. Розглянуті основні сімейні ролі жінок – дочки, дружини, матері, показаний їхній вплив на обсяг прав та обов'язків жінок.

Автор підкреслює, що становище римлянки протягом Республіки змінювалося під впливом політичних, соціально-економічних та ідеологічних змін у римському суспільстві. У дисертації проаналізовано майновий стан римських жінок та його вплив на підвищення їхнього авторитету в сім'ї. Розглянуто форми політичної та релігійної діяльності римлянок. Указано на те, що участь в релігійній діяльності відігравала важливу роль у житті римських жінок, дозволяючи їм залучатися до життя громади. Показано компенсаторну функцію дозвілля в житті римлянок.

Ключові слова: pater familias, матрона, шлюб cum manu та sine manu, Римська Республіка, сім'я, релігія.

АННОТАЦИЯ

Селевко Ю.П. Социально-правовое и имущественное положение женщины в Римской Республике (V – I вв. до н.э) – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. – Харьков, 2011.

В диссертации на основе изучения широкого круга источников и литературы исследуется социально-правовое и имущественное положение римских гражданок в эпоху Республики. В работе отмечается, что положение женщины определялось не только правовыми, но и моральными нормами, а объем прав и обязанностей римлянок зависел от роли, выполняемой ими в семье. Подчеркивается, что главными для женщин эпохи Республики считались роли дочери, жены, матери.

Автор отмечает, что положение римских женщин не оставалось неизменным на протяжении Римской Республики, а трансформировалось под влиянием политических, социально-экономических, идеологических изменений самого римского общества. В диссертации рассматривается положение полноправных римлянок в роли дочери, жены, матери, показано влияние форм брака на семейное положение женщин. Статус дочерей в семье был подвластным и бесправным, их роль в экономической и политической жизни государства была незначительной. Но, в то же время, они занимали важное место в межличностных отношениях членов семьи, имели свою определенную роль в религиозной жизни общины. В свою очередь, жены и матери, были более самостоятельными, автономными фигурами в семье, особенно в «свободном браке». Их вклад в экономическую жизнь общины был более значительным, а после смерти мужа и отца фамилии, жены и матери вообще становились практически независимыми в имущественных вопросах. Жены и матери играли более значительную роль в политической жизни государства, по сравнению с дочерьми, проявляя свою волю или непосредственно, или через посредников – родственников-политиков. Религиозная жизнь римской общины была немислима без участия женщин, они играли в ней вполне самостоятельную, хотя и второстепенную роль. Показана компенсаторная функция досуга в жизни римских женщин.

Подчеркивается, что наиболее приемлемым жизненным сценарием для женщины в эпоху Ранней Республики римляне считали брак и материнство, и именно для выполнения этих функций они воспитывали своих дочерей. Однако к концу Республики материнство как обязательный атрибут идеального образа женщины начинает терять свою значимость и на первый план выходит роль жены, в которой теперь видят подругу и спутницу в радостные и печальные моменты жизни. Это изменение взглядов на предназначение женщины проявилось и в воспитании, и в образовании юных римлянок, которых стали готовить не только для выполнения семейных функций, но и более активного участия в хозяйственно-экономической жизни Древнего Рима.

Ключевые слова: *pater familias*, матрона, брак *cum manu* и *sine manu*, Римская Республика, семья, религия.

ANNOTATION

Selevko J.P. Socio-legal and Property Status of Roman Women in the Roman Republic (the 5th – 1st Centuries BC) – Manuscript.

The thesis for a candidate degree in historical sciences by speciality 07.00.02. – World history. – V.N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2011.

The dissertation is aimed to investigate the socio-legal and property status of women in the Roman Republic. The status of Roman women is characterized not only legal but also moral norms. In the paper it is reaffirmed the idea of substantial influence of the family roles on the status of Roman women. The main family roles – roles of daughter, wife, mother – are studied, and their influence on the size of rights and duties of women is shown.

The author emphasizes that the status of Roman women during the Roman Republic is changed under influence of political, socio-economic and ideological modifications in the Roman society. In the dissertation the property status of Roman women and its impact on improving their authority in the family are analyzed. Different forms of political and religious activities of Roman women are described. It is indicated that participation in religious life has played an important role in the lives of Roman women, allowing them to join the community. A compensatory function of leisure in the lives of Roman women is shown.

Keywords: *pater familias*, matron, marriage *cum manu*, marriage *sine manu*, the Roman Republic, family, religion.